

## TEMELJNE PRVINE ZASNOVE PLETERŠNIKOVEGA SLOVARJA

Zasnova Pleteršnikovega slovarja izhaja iz Miklošičevih in Levstikovih humboldtovskih jezikovnih načel: jezik je najrazpoznavnejši izraz kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev. Slovenci torej potrebujemo slovar, ki bo temeljil na našem pojmovnem svetu, zato mora izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža; pritegnitev drugega jezika sploh ni nujna. – Glede na sodobni Slovar slovenskega knjižnega jezika izhaja Pleteršnikov slovar iz skladnosti s stopnjo tedanjega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, SSKJ pa je s svojo zasnovo posegel v prevladujoča jezikoslovna načela in jih aktualiziral s strukturalnimi jezikoslovnimi prvini.

Pleteršnik's Dictionary was conceived of on the basis of Miklošič's and Levstik's Humboldtian linguistic principals, i. e., that the language is the most recognizable expression of its bearers' cultural and experiential world. Accordingly, Slovenes needed a dictionary based on their conceptual world, and therefore its author should derive it from Slovene, in which this world is expressed; it would not be necessary to include another language. – Compared to the contemporary Slovar slovenskega knjižnega jezika (*Dictionary of the Slovene Literary Language*), Pleteršnik's dictionary reflected the contemporary level of language and linguistic development, while the design of the *Dictionary of the Slovene Literary Language* affected/interfered with the prevalent contemporary linguistic principles by actualizing them with structural elements.

**1** Zasnova obsežnejšega načeloma dvo- ali celo večjezičnega slovarja z zajetjem slovenščine je sicer z mnogimi zastranitvami nastajala, kot je znano, tako rekoč skozi vse 19. stoletje; šele proti koncu stoletja (1883 do 1894/95) jo je bil Maks Pleteršnik sposoben ustvarjalno udejaniti v dveh obsežnih slovarskih knjigah.<sup>1</sup>

Pleteršnik je bil brez dvoma osebnost, sposobna po eni strani vzpostaviti tvorno razmerje do tiste zasnove slovarja, ki je bila skladna s stopnjo tedanjega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, po drugi pa verjetno v slovarskem delu najti izpolnitev svojih življenjskih ambicij.<sup>2</sup> Kdor se je resno ukvarjal slovar-

<sup>1</sup> M. PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894, 1895.

<sup>2</sup> Koliko življenjske energije je Pleteršnik vložil v slovarsko delo pove med drugim tudi podatek, da je sredi pripravljanih del zbolel. V pismu z dne 10. julija 1884, ko sporoča Miklošiču, da mu vrača njegov štirizvezkovni rokopisni slovensko-nemški slovar, je zapisal tudi: »Glede na svoje zdravje /.../ sem prisiljen za nekaj časa prenehati z

stvom, ve, da pri tem delu ni mogoče vztrajati brez neke vrste zasvojenosti, ki izvira iz spoznanja, da kritično branje gradiva, iz katerega raste slovar, odkriva delovanje jezika, do neke mere jezikovno bistvo; slovarski delavec ga ne sme (ali v danem trenutku lahko tudi ne zna) v celoti izraziti: za sam slovar je pomembno le, da ga zna izraziti v obsegu, ki ga zastavlja slovarska zasnova; in natančno to je znal Pleteršnik.

**2** Slovarska zasnova je torej tista, ki določa zbiranje in izbiranje gradiva ter oblikovanje slovarja. Seveda je mogoče že zbranemu gradivu slovarsko zasnovo tudi prilagoditi, nikakor pa ni mogoče izpeljati (uresničiti) določene zasnove brez ustreznega gradiva. Gradivo oziroma gradivna dokumentiranost se nam tako postavlja v samo središče smiselne, se pravi verodostojnega slovarskega dela.

Slovarska zasnova, ki jo razumemo kot hierarhiziran zbir izraženih (npr. slovarski uvod) ali zakritih slovaropisnih načel,<sup>3</sup> mora upoštevati vsaj dve temeljni prvini: namembnost slovarja in aktualno stopnjo jezikoslovnega razvoja, zlasti na besedoslovnem področju.

**2.1** V zvezi s predstavitvijo zasnove Pleteršnikovega slovarja bomo odmislili tiste zasnovne različice, ki jih zasledimo npr. pri razsvetljenskem krogu, pri Zoisu, Kumerdeju in Linhartu, o primerjalnem slovarju slovenščine z drugimi slovanskimi jeziki,<sup>4</sup> ali o etimološkem slovarju slovenščine, na katero je v zadnji fazi vezano Levstikovo slovarsko delo, dalje o neke vrste zgodovinskem slovarju, katerega pomembnost je še leta 1880, se pravi tik pred prevzemom Pleteršnikovega uredništva, zagovarjal Krek.<sup>5</sup> Kot rečeno, skušali bomo slediti skozi 19. stoletje v veliki meri strnjenemu razvoju tiste zasnove, ki jo je ob koncu stoletja udejanil M. Pleteršnik.

**2.2.1** Vsaj okvirno vzporednico tej zasnovi bi lahko iskali v Vodnikovi slovarski zamisli na začetku 19. stoletja. Kot je znano iz opombe K. Sturm-Schnabl v zvezi s pismom ljubljanskega nadškofa Pogačarja Franu Miklošiču, je Bleiweis utemeljeval nadškofu Wolfu nujnost izdaje sodobnega slovarja (tudi) z dejstvom,

---

delom. Dvanajstmesečno izključno ukvarjanje s slovarjem (tudi lanske počitnice so bile posvečene slovarju) me je potisnilo v stanje duševne izčrpanosti. Delo je opravljeno do črke H (incl.).« Prim. Katja STURM SCHNABL, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korrespondenz Frana Miklošiča z južnimi Slovani*, Obzorja, Maribor 1991 (dalje KFM), pismo št. 514, str. 687–688.

<sup>3</sup>Prim. o tem A. VIDOVIČ MUHA, Normativnost v slovar ujete slovenske besede, *Naši razgledi* 1, 1992, 18.

<sup>4</sup>Prim. R. KOLARIČ, Pleteršnikov slovar, uvod v reproducirani ponatis, Ljubljana 1974, str. I–IV.

<sup>5</sup>Prim. A. PIRJEVEC, Maks Pleteršnik, *LZ XLIV*, Ljubljana 1924.

da je Vodnik že 1813. leta imel pripravljen rokopis nemško-slovensko-latinskega slovarja, ki pa ni šel nikoli v tisk.<sup>6</sup>

Čeprav je bil Levstik zelo kritičen zlasti do Vodnikove slovarske zasnove – o tem kasneje – ostaja vendarle dejstvo, da je Vodnik želel v duhu razsvetljenskih idej tedanjega časa izdati slovar, ki naj bi predstavil celovito besedje slovenskega jezika, za kar je lahko našel v širšem in ožjem kulturnem prostoru kar nekaj spodbud: omenimo naj npr. Adelungov in Nierembergerjev slovar moderne nemščine iz druge polovice 18. stoletja, po katerih se je dokazano zgledoval tudi O. Gutsman pri oblikovanju svojega nemško-slovenskega slovarja iz 1789. leta.<sup>7</sup> Zanimiva bi bila (ponovna) razčlenitev Vodnikovega rokopisnega slovarja, ki je bil izročen v uporabo Pleteršniku.

**2.2.2** Za izoblikovanje slovarske zasnove, kot jo je udejanil Pleteršnik, ima temeljne zasluge Fran Miklošič. Leta 1850 piše Jožefu Muršcu, da je sklenil izdati slovensko-nemški slovar, s katerim se ukvarja že veliko let; ima da že več kot tristo strani pripravljenega rokopisa, zaključna dela pa da so nekako zamudna.<sup>8</sup> Čeprav mu je uspelo dobiti Kopitarjevo, Rudeševo in kratko Ravnikarjevo zbirko, še vedno potrebuje čim več zapisov;<sup>9</sup> prosi tudi druge slovenske rojake (Bleiweis, nadškof Pogačar, Kozler idr.), naj mu pomagajo zbirati gradivo za slovar.<sup>10</sup>

<sup>6</sup>Prim. *KFM*, št. pisma 106 z dne 3. 7. 1865, op. 1, str. 198. – O slovarskem delu Vodnika prim. sestavek J. TOPORIŠIČA o Vodniku v *SBL*.

<sup>7</sup>Prim. razpravo E. PRUNČA, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, 1. zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1979, str. 209–267; A. VIDOVIČ MUHA, Tipologija slovenskih usztrezníc nemškim zloženkam v Gutsmanovem slovarju, v tisku za celovski zbornik.

<sup>8</sup>Kot ugotavlja K. STURM SCHNABL v *KFM*, opomba k Pleteršnikovemu pismu Miklošiču z dne 4. 1. 1884, št. 491, str. 664–665, velja Miklošičev rokopisni slovar za izgubljenega; iz omenjenega pisma je razvidno, da je slovarski rokopis prinesel prvič Pleteršniku v Ljubljano J. Šuman. »Ich habe durch H. Professor Šuman die 4 Bände des sl.-d. Wörterbuches erhalten /.../«, sporoča Pleteršnik Miklošiču. Po K. Sturm-Schnabl slovarskega gradiva v Miklošičevi zapuščini ni, ker pa je Miklošič umrl pred izidom slovarja, da je moralo ostati v Ljubljani. Iz Pleteršnikovega pisma Miklošiču z dne 10. 7. 1884 (*KFM*, str. 687–688, št. pisma 514) je sicer razvidno, da mu je Pleteršnik rokopis razmeroma hitro vrnil: »Ich beeile mich dem den Euer Hochwohlgebornen geäußerten Wunsche nachzukommen und übersende alle 4 Bände des slovenischen Wörterbuches, da ich sie in der Ferienzeit nicht benöthige.« Iz kasnejšega Pleteršnikovega dopisovanja z Miklošičem pa je razvidno, da mu je Miklošič svoj rokopis pošiljal ponovno, in sicer po posameznih zvezkih (*KFM*, pisma z dne 26. 10. 1884, št. 527, str. 702, 27. 1. 1885, št. 534, str. 712–713, 10. 5. 1886, št. 578, str. 758).

<sup>9</sup>Prim. *KFM*, št. pisma 15 z datumom 1. 1850, str. 74–75.

<sup>10</sup>Prim. *KFM*, npr. pismi z dne 1. 6. 1850, št. 20, in 16. 2. 1857, št. 43, Petru Kozlerju na str. 80–81 in 112–113, pismo Janezu Bleiweissu, uvrščeno v leto 1853, št. 31, str. 94–96;

Iz kar obsežnega Miklošičevega dopisovanja v zvezi z aktualnim slovenskim slovarjem, ki traja, kot rečeno, od leta 1850 pa do Miklošičeve smrti, je razvidno dvoje: vsaj posredno njegova predstava slovarske zasnove in tako rekoč trajni stik z ljudmi, ki so bili po eni strani sposobni udejaniti tako zasnovo, po drugi pa organizacijsko, finančno ali kako drugače vplivati na čim prejšnjo izdajo.

Miklošič kot Kopitarjev učenec je bil na stališču, da je gradivo za sodobni slovenski slovar potrebno zbrati iz živega jezika. Kot piše Bleiweisu 1853, mora dober slovar povezovati tako gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti.« S tega vidika ocenjuje tako Murkov (1833) kot skoraj dvajset let mlajši Janežičev nemško-slovenski slovar (1850) negativno: Murkov slovar se mu zdi zastarel, prvi Janežičev slovar pa tako rekoč prava slovarska karikatura: »Takšna zmes jezikov nam ne more nič hasniti, ampak škoditi.« Janežičev slovar je po njegovem umetna tvorba in dobesedni prevod iz nemščine.<sup>11</sup>

Za Miklošiča je sploh značilna zelo živa zavest o potrebi po aktualizaciji tedanjega modernega jezikoslovja v okviru slovenščine. Temeljno delo v tem smislu se mu vsekakor zdi slovar, saj v svojih pismih, vezanih na to tematiko, navaja misel francoskih razsvetljencev, da je »slovar prva knjiga vsakega naroda.«<sup>12</sup> Kot je razvidno iz omenjenega pisma Bleiweisu pa je takoj ob slovar postavil slovnico; sporoča mu, da se je začel ukvarjati z njo, saj jo prav tako potrebujemo kot slovar. Slovenske slovnice, kot vemo, Miklošič ni nikoli napisal, zanjo zbrano gradivo je vključil v Primerjalno slovnico slovanskih jezikov.

**2.2.3** Fran Levstik je druga pomembna osebnost, ki je vplivala na izoblikovanje predstave o tipu slovarja, ki naj bi ga Slovenci tedanjega časa potrebovali. Na Levstika je računal tudi Fran Miklošič, saj mu je leta 1865 ponudil svoje gradivo – štiri zvezke rokopisnega slovarja na več kot tristo straneh – s poudarkom, da je za slovar bistvena dobra zasnova, »dober začetek«, kot pravi.<sup>13</sup>

Svojo zamisel sodobnega slovarja je Levstik predstavil leta 1860 kot kritiko Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja,<sup>14</sup> ki je izšel istega leta. Temeljne prvine Levstikove kritike lahko razumemo tudi kot njegovo predstavo o modernem slovarju; mogoče jih je strniti v naslednjih nekaj točk:

Karel Dežman 15. 12. 1860 sporoča Miklošiču o Levstikovem zbiranju gradiva po Istri in delu Čičarije, št. 76, str. 159–160; Anton Žakelj – Ledinski mu pošilja svojo zbirko besed – kot pravi – predvsem z Notranjske, prim. pismo z dne 7. 2. 1850, št. 16, str. 76–77.

<sup>11</sup> Prim. KFM, pismo št. 16, z dne 7. 2. 1850, str. 94–96.

<sup>12</sup> Pismo iz op. 8.

<sup>13</sup> Prim. KFM, pismo št. 102, z dne 29. 3. 1865, str. 191–192.

<sup>14</sup> Fran LEVSTIK, Nemško-slovenski slovar, *Zbrano delo*. Deseta knjiga, Ljubljana 1978 (dalje LZD), str. 142–153; kritika je izšla v prilogi časopisa *Laibacher Zeitung* (Blätter aus Krain IV), str. 180–188.

(1) Temeljno je humboldtovsko spoznanje o vlogi jezika, genialno izraženo pri Levstiku že 1857/58 leta v Napakah slovenskega pisanja: jezik je najrazpoznavnejši izraz kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev.<sup>15</sup> Slovenci torej potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato je nujno izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža, in, če se tako odločimo, iskati izrazne ustreznike temu svetu v drugem jeziku, npr. v nemščini. Gre za spoznanje, ki je bilo lastno tudi Miklošiču, saj je sam sestavljal slovensko-nemški slovar in ne obratno. In dalje pravi Levstik, da »pa seveda ni nujno napisati slovarja v dveh ali več jezikih. /Npr. Adelung je dokazal/, da more besede kakega jezika razložiti v tem jeziku samem«. <sup>16</sup> S tega stališča kritizira naše slovarnike, posebej Vodnika in Cigaleta.

V dobri veri, da bi dokazal, da je naš jezik prav tako bogat kot nemški, je Vodnik, pravi Levstik, Adelunga tako rekoč prevajal in tako seveda prihajal v velike stiske, saj je moral izraze ustvarjati tudi sam. Seveda je naš jezik prav tako bogat, le da je to bogastvo drugačno. To spoznanje ni nikakor prišlo v zavest nadaljevalcem Vodnikovega slovarskega dela, saj je uredniški odbor pod Cigaletovim vodstvom najprej izdal nemško-slovenski slovar.

(2) Iz prejšnjega spoznanja izhaja tudi misel, da so za nas nepotrebne vse tiste sposojenke iz nemščine, ki nimajo v slovenskem prostoru, danes bi rekli, svojega referenčnega sveta. Temeljna vloga leksikografije, tako Levstik, ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti. To seveda velja tudi za strokovni jezik: da bi zadostili potrebam strok, bi morali »za vsako znastveno stroko napisati poseben slovar«, <sup>17</sup> meni Levstik že 1860. leta.

Fran Miklošič, zlasti prek Karla Dežmana seznanjen z Zalokarjevimi pripravami za izdajo slovarja na podlagi gradiva, ki je, kot piše Dežman, »narobe zapisano, napačno pomensko členjeno in še v celoti izmišljeno«, <sup>18</sup> Levstika prepričuje in nazadnje prepriča, da se loti izdelave slovarja; vendar ob tem postavi določene pogoje oziroma izrazi pomisleke:

a) Na voljo mora biti čas po eni strani za kritični pretres nabranega gradiva, po drugi pa za dopolnitev tega gradiva z izpisi zlasti iz protestanskih piscev, pa tudi sodobnega leposlovja, časopisov, slovníc in seveda z nabiranjem živega gradiva, ki mora zajeti vso Slovenijo in ne samo osrednjih narečij.

b) Čeprav se zaveda izjemnega pomena naglasnih vprašanj, dvomi, da bi jih

<sup>15</sup> Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*, Ljubljana 1988, str. 45–48.

<sup>16</sup> LZD, str. 147.

<sup>17</sup> LZD, str. 148.

<sup>18</sup> Prim. KFM, pismo z datumom 15. 12. 1860, št. 76, str. 159–160.

bil sposoben reševati v takih okvirih, kot si jih je zamislil L. Svetec (Novice 1863).

c) Vprašuje, kaj je s slovarjem, ki ga pripravlja Zalokar, tudi glede financiranja iz Wolfove zapuščine.<sup>19</sup>

Ta vprašanja je Miklošič skupaj z nadškofom Pogačarjem in drugimi rešil v korist Levstika. Ta je leta 1866 prevzel tudi Miklošičevo gradivo in se z vso vnemo lotil dela. Lahko rečemo, da kljub jasni slovarski zasnovi Levstik prav gradiva ni bil sposoben obvladati v smislu discipline oziroma podreditve v bistvu lastni predstavi o slovarju; leta 1868 mu je bilo delo odvzeto.

**2.3** Natančno to, kar je manjkalo Levstiku – sposobnost ustvarjalne podreditve lastne znanstvene radovednosti smiselnemu cilju, česar ni dokončal Miklošič, verjetno do najvišje možne mere strokovno izživet v drugih velikanskih projektih, kot bi danes temu rekli, to je opravil v dobrih desetih letih Maks Pleteršnik. Bil je sposoben dojeti aktualnost Miklošičeve, Levstikove in Cafove slovarske vizije, s tega vidika pretresti tako rekoč sto let zbirano gradivo in organizirati dodatno izpisovanje. Temeljna konkretna usmeritev pri tem mu je bil prav Miklošičev štirizvezkovni rokopisni slovar. Pomembnost tega dela za Pleteršnika je razvidna med drugim iz dejstva, da je preveril prepise Miklošičevega dela, ki so jih opravili bogoslovci, in ugotovil, da se nanje ne more zanesti; prosil je Miklošiča, naj mu pošlje svoj prvopis, in ta mu je ustregel; edina želja, ki jo je ob tem izrazil, je bila, da bi bil slovar čim prej končan.<sup>20</sup>

Iz Pleteršnikovega pisma Miklošiču 10. maja 1886, v katerem mu pojasnjuje, zakaj slovar še ne more tako hitro iziti, kot si Miklošič pa tudi sam in vsi drugi želijo, so razvidne faze nastajanja slovarja:

- vse prejeto gradivo je primerjano s prvopisnim Miklošičevim slovarjem;
- v primerih, ko gre za strokovno izrazje (posebej se omenjajo poimenovanja rastlin in živali), je nujno pisno ali vsaj ustno posvetovanje s področnimi strokovnjaki;
- potrebno je tudi siceršnje anketiranje (posvetovanje) v zvezi z marsikatero nejasnostjo;

---

<sup>19</sup> Iz Levstikovega pisma, poslanega Miklošiču 19. 4. 1865 – prim. *KFM*, pismo št. 103, str. 192–195.

<sup>20</sup> V rokopisnem oddelku dunajske nacionalne knjižnice je ohranjenih šest Pleteršnikovih pisem Miklošiču, ki so objavljene tudi v *KFM* pod št. 491, 514, 527, 534, 577, 578 z naslednjimi datumi: 4. 1. 1884, str. 664–665, 10. 7. 1884, str. 687–688, 26. 10. 1884, str. 702, 27. 1. 1885, str. 712–713, 30. 4. 1886, str. 756–757, in 10. 5. 1886, str. 758; gre torej za čas med 1884. in 1886. letom; kot ugotavlja K. Sturm Schnabl so Miklošičeva pisma Pleteršniku (zaenkrat) izgubljena.

- smiselno upoštevati gradivo, ki vedno na novo prihaja, kajti hkrati z redakcijo teče tudi zbiranje gradiva (z izpisovanjem in terenskim zbiranjem);
- zaljuček tekoče (prve) redakcije (Če mu bo ministrstvo odobrilo še za eno leto polovični delovni čas, bo ta, prva redakcija končana v naslednjem šolskem letu – 1886/87 – pravi Pleteršnik.);
- sledijo različna dopolnila;
- temeljit pregled celote, šele nato tisk.<sup>21</sup>

Faze v nastajanju Pleteršnikovega slovarja presenetljivo spominjajo na faze v nastajanju drugega temeljnega dela slovenskega besedoslovja, do določene mere pa tudi jezikoslovja – Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).<sup>22</sup>

**3** Na koncu naj vendarle čisto na kratko primerjam oba slovarja v smislu deleža, ki sta ga imela pri razvoju slovenskega jezika in slovenskega jezikoslovja.

Pleteršnikov slovar je mogoče obravnavati s stališča skladnosti stopnje slovenskega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, SSKJ pa prevsem s stališča zahtevne vloge, ki jo je odigral pri prenovljeni interpretaciji jezika v smislu novih strukturalnih jezikoslovnih načel, ki so v dvajsetih in tridesetih letih preplavila svet, kot del alternativnega jezikoslovja odmevala tudi pri nas, s sprejetjem slovarske zasnove v zgodnjih šestdesetih letih pa začela počasi, tudi prek besedoslovja, postajati splošna jezikoslovna doktrina.

Menim torej, da sta slovarja zlasti glede vplivanja na slovensko jezikoslovno miselnost svojega časa opravila do neke mere različni vlogi: Pleteršnik je skušal predstaviti celovito živo besedno bogastvo slovenskega jezika ob koncu 19. stoletja – tudi z zajetjem razvoja od njegove vknjižene podobe v 16. stoletju dalje – v glavnem v skladu s tedanjo, tudi slovensko jezikoslovno mislijo (Škrabec, Miklošič, Valjavec); tako je dal temu jezikoslovju pomembno legitimiteto vsaj za naslednjih šestdeset in več let. Njegova individualna zdravorazumska prvina v smislu naslonitne na živo jezikovno rabo je to jezikoslovje do neke mere nadgradila, ni pa seveda spremenila njegovega glavnega toka.

SSKJ pa je s svojo zasnovo posegel v prevladujoča jezikoslovna načela in jih vsaj v okviru slovenskega prostora aktualiziral med drugim tudi z nekaterimi strukturalnimi jezikoslovnimi prvinami:<sup>23</sup> tako se je na primer pojem jezikovna

<sup>21</sup> Nekaj tega je najti tudi v uvodu v Pleteršnikov slovar, prim. Pripomnje, str. III–IX.

<sup>22</sup> Vseh pet knjig SSKJ je izšlo pri DZS (1970, 1975, 1979, 1985, 1990).

<sup>23</sup> Dejstvo je, da je postajalo nekako od zgodnjih 60-tih let vzdušje v slovenskem jezikoslovju izrazito kritično do t. i. tradicionalizma; tako npr. J. TOPORIŠIČ 1960. leta objavi v Scando-Slavici izjemno kritično razpravo v zvezi s slovensko slovnico štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, J. Šolar) iz 1956. leta, ki predstavlja nekako programsko zasnovo avtorjevega jezikoslovnega delovanja; tudi hude polemike v zvezi s

norma udejanil v spoznanju o jeziku kot (tudi) sistemski pojavnosti; dana je bila možnost oblikovanja in glede na številnost slovarskega naslovnika tudi uveljavljanja (v okviru besedišča) normativnih meril, izhajajočih po eni strani iz (spoznanih) zakonitosti jezikovnega sistema, po drugi pa iz žive jezikovne rabe kot (morebitnega) jezikovnosistemskega korektiva. Pojem jezikovne pravilnosti je postal prekriven s pojmom jezikovne normativnosti, ta pa vsaj načeloma s pojmom ustreznosti sistemskim jezikovnim zakonitostim, sproti preverjanim z živim jezikovnim dogajanjem.

Tudi spoznanje o socialno- in funkcijskozvrstni razčlenjenosti jezika, ki je bilo v slovenskem prostoru sicer prisotno lahko rečemo že od zgodnjih tridesetih let – razprava B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* je izšla leta 1932, se pravi tako rekoč hkrati s Havránkovo evropeizacijo te teze v okviru praškega strukturalizma – vendar nikakor ne sprejeto kot splošnoveljavna temeljna jezikovna lastnost.<sup>24</sup> Preboj v smislu splošne veljavnosti te teze je v bistvu napravil v zgodnjih šestdesetih letih šele SSKJ, ko je to spoznanje sprejel v svojo zasnovo in seveda, ko je dokazal, da je to zasnovo v veliki meri sposoben tudi razmeroma dosledno uresničevati.

Tudi Pleteršnikov slovar s konca prejšnjega stoletja je bil kljub dvojezičnosti sposoben do neke mere oblikovati vrednotenjsko (normativno) zasnovo na lastnostih slovenskega jezika, izpričanih v bogatem gradivu. Je izraz ustalitve slovenskega jezika in s tem v veliki meri tudi izraz njegove moderne podobe. V tem smislu predstavlja ravnotežje med pozitivnim slovarskim izročilom zlasti 19. stoletja in sodobnim Slovarjem slovenskega knjižnega jezika.

Če pomeni Pleteršnikov slovar dokončno uveljavitev spoznanja o samozadostnosti slovenskega jezika v smislu sposobnosti izražanja vseh civilizacijskih dosežkov, pomeni SSKJ kakovostni premik v okviru razmišljanja o jeziku: v slovenskem prostoru v veliki meri premakne težišče jezikoslovnega zanimanja na živi, sodobni (knjižni) jezik in ga tudi s prvinami strukturalizma v najširšem smislu poskuša verodostojno razčlenjevati. Vsekakor pa je ob obeh slovarskih delih nujno poudariti, da sta predvsem dokaz jezikoslovne zmogljivosti slediti aktualnim jezikovnim potrebam družbe in ob tem ohranjati tudi strokovno aktualnost: slovenski jezik in slovensko jezikoslovje se v veliki meri potrjujeta in hkrati dokazujeta z njima.<sup>25</sup>

---

*Slovenskim pravopisom*, ki je izšel 1962. leta, so opozarjale na nujnost drugačnega razumevanja jezika in jezikovne interpretacije.

<sup>24</sup>Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Strukturalne prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja*, 14. zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1994, str. 103–115.

<sup>25</sup>Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Aktualnost slovaropisnih načel Pleteršnikovega slovarja*, 30. zb. *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1994, str. 99–109.

Lüro Luftwörterbuch!  
 Luftwörterbuch Herr Professor!

Ist mir sehr ein winter mit  
 der Litta zu kommen, mir  
 gefällt noch der 4. Land  
 das flogerischen Wörterbuch  
 zur Aufzählung stellen zu  
 wollen. Wunders nämlich ist  
 noch immer am Luftwörterbuch T.

#### ZUSAMMENFASSUNG

1 Pleteršniks slowenisch-deutsches Wörterbuch ist ein Basiswerk der slowenischen Lexikologie. In diesem Sinne gilt es zwei Elemente besonders herauszustellen: sein Konzept und sein Material.

1.1 Auf das Konzept haben zwei zentrale Sprachwissenschaftler seiner Zeit entscheidend eingewirkt – die erste Persönlichkeit auch im weiteren europäischen, die zweite im slowenischen Raum –, Fran Miklošič und Fran Levstik. Charakteristisch für Miklošič ist das sehr lebhaftes Bewußtsein von der Notwendigkeit der Aktualisierung der modernen Sprachwissenschaft im Rahmen des Slowenischen. In diesem Sinne

hielt er neben der Grammatik gerade ein Wörterbuch für ein grundlegendes Werk, das er in einem an Bleiweis gerichteten Brief im Geiste der französischen Aufklärer als erstes *Buch jedes Volkes* bewertet hat. Er selbst bereitete ein slowenisch-deutsches Wörterbuch vor und entnahm – als Schüler Kopitars – sein Material in erster Linie der lebenden Sprache; ein gutes Wörterbuch müsse ein solches Material mit einer *zeitgenössischen Stufe der Sprachwissenschaft verbinden, schreibt er 1853 an Bleiweis. Das umfassende lexikalische Werk Miklošičs – ein in vier Hefte gegliedertes dreihundertseitiges Manuskript – wurde zwar nicht veröffentlicht, es bildete indes eine bedeutende Orientierung für Pleteršnik.*

Die Basiselemente von Levstiks Kritik an Cigales deutsch-slowenischem Wörterbuch aus dem Jahre 1860 können als Prinzipien der modernen Lexikologie betrachtet werden. Es handelt sich um von Humboldt herkommende Erkenntnisse über die Rolle der Sprache als deutlichstes Erkennungsmittel der Kultur- und generell der Erfahrungswelt ihrer Träger. Infolgedessen war Levstik der Meinung, es sei ein Wörterbuch notwendig, das aus der slowenischen Begriffsumwelt hervorgehe. Von diesem Standpunkt aus kritisierte er die slowenischen Lexikologen, besonders Vodnik und Cigale. Levstik folgte Kopitars und Miklošičs Prinzip, es sei nicht die Grundaufgabe der Lexikographie eine Welt zu erschaffen, sondern die bereits erschaffene mittels der Sprache vorzustellen.

1.2 Die Sinnhaftigkeit, d.h. die Glaubwürdigkeit der Wörterbucharbeit fußt auf dem dokumentierten Material, gesammelt in Übereinstimmung mit dem Wörterbuchkonzept. Dessen war sich auch Pleteršnik wohl bewußt, deswegen begnügte er sich weder mit dem umfassenden lebenden Material Cafs und Miklošičs, sondern organisierte auch selbst ein wahres Registriernetzwerk, das während der ganzen Entstehungszeit des Wörterbuchs aktiv war, d.h. von 1883 an bis zum Ende der Arbeit; die Fachterminologie wurde schriftlich oder mündlich auch mit Hilfe der entsprechenden Fachleute überprüft.

2 Vergleicht man Pleteršniks Wörterbuch mit dem modernen Wörterbuch der slowenischen Sprache (SSKJ), gelangt man zu den folgenden Erkenntnissen: Das Wörterbuch Pleteršniks kann vom Standpunkt der Übereinstimmung der slowenischen sprachlichen und sprachwissenschaftlichen Entwicklung behandelt werden; tatsächlich bedeutet es die endgültige Durchsetzung der Erkenntnis von der Selbstgenugsamkeit der slowenischen Sprache im Sinne ihres Vermögens, alle zivilisatorischen Leistungen auszudrücken. Das SSKJ spielte im Rahmen der Sprachwissenschaft eine bedeutende Rolle bei der erneuerten Interpretation der Sprache; mit seinem Konzept griff es in die dominierenden Sprachprinzipien ein und aktualisierte sie mit strukturellen linguistischen Elementen. Für beide grundlegenden Wörterbücher gilt, daß sie einen Beweis für die sprachwissenschaftliche Fähigkeit darstellen, den Bedürfnissen der modernen Gesellschaft zu folgen und damit auch die wissenschaftliche Aktualität zu erhalten.